

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET

A jászkun autonómia

Bevezető sorok a jászkun autonómia kérdéséhez

A **kunok** IV. Béla beleegyezésével, két szakaszban szállották meg a Tisza menti síkságot: előbb 1239-ben, aztán a nagy mongol dúlást követően, 1246-ban. Az 1279. június 24-én, majd ugyanazon év augusztus 24-én, IV. László által kibocsátott *kun törvények* tág bíraskodási autonómiával ruházták fel őket, melynek élén, mint utolsó fellebbezési fórum, az ország *nádora* állt. Az 1485-ben, Mátyás király idején kiadott „nádori törvénycikkek” szerint *a nádor a kunok örökös ispánja és bírója*, amiért a kunoktól évi 3.000 arany jár neki.

Az 1279-es második kun törvény szerint a kunok hét *törzsre* vagy *nemzetségre* (septem generationes Comanorum) tagolódtak, amit Győrffy György a kipcseak törökök hadi szervezetére vezet vissza, „melyben a derékhadtól jobbra és balra 3-3 seregből álló szárny helyezkedett el, és az előidőkben a hetes számhoz kapcsolódó mágikus elképzelésekkel lehetett kapcsolatos”. A hetes szám Erdély népeinek közigazgatási szervezetében is ismétlődött (vármegyék, székely és szász szék).

A kun *székek*, élükön a *székkapitányokkal* (!), a hajdani *szállásokból* alakultak ki: Halas szék a Csertán nemzetség szállásából, Kolbáz szék az Olás nemzetségéből, Szentelt szék a Kór nemzetségéből és talán Kecskemét szék az Iloncsuk nemzetség szállásából. Bár a szék elnevezést a XV. század első felében kezdték használni, e területi-közigazgatási és bíraskodási egységek kikristályosodása valószínűleg már a XIV. században végbement. A székkapitány átvette a szálláskapitány katonai és adminisztratív jellegű teendőit, ám elődjéhez képest ő már jelentősebb és pontosabban meghatározott bíraskodási hatáskörrel rendelkezett. Kezdetben a ‘szék’ elnevezés csupán azt a helységet jelölte, ahol a kapitány az ítélő széket tartotta, idővel azonban kiterjedt az illető kapitány joghatósága alá eső egész területre.

A székely és a kun kapitányi tisztség közötti szembetűnő hasonlóságok mellett fel kell hívnunk a figyelmet a különbségekre is: a kunok, akik területi elhelyezkedésük következtében a központi hatalomnak inkább „keze ügyében” voltak, szorosabb ellenőrzés alatt állottak, mint a távoli

országgrészben élő székelyek, amit a nádor főbírói szerepe is tükrözött. A magyarországi kunok által benépesített Kis- és Nagykunszágban („Cumania Minor” és „Cumania Maior”) összesen hat szék létezett: Kolbáz, Szentelt, Halas, Kecskemét, Kara (később Mizse) és Hantos.

A **jászok**, mint külön népelem először Károly Róbert 1323-ban kiadott oklevelében tűnnek fel, mely bizonyos katonai szolgálatokért cserébe, biztosította számukra az autonóm bíraskodás kiváltságát. Magyarországon való letelepedésük feltehetően – akárcsak a kunok esetében – a XIII. században történt. Lakterületük neve *Berén szék* volt, mely élén – szintúgy mint a kunoknál – a *bírói* teendőket is ellátó *kapitány* állott („Capitaneus seu Judex”). A XIV-XV. század fordulójáig ők is adómentességet élveztek.

II. Ulászló egyik 1498-ban kelt oklevele a jászokat és kunokat már együtt említi, mint a nádor bírói fennhatósága alatt álló népelemeket. E közös törvényhatóság működőképességét tovább igyekeznek javítani, így a XVII. század elején megjelenik a *jászkun főkapitány* (e tisztség első viselője Keczer Ambrus, 1610 és 1634 között). Később, I. Lipót idején a nádor címei közé iktatódik a „Comes et Judex Jazygum et Cumanorum” is.

A kunok és jászok katonai szerepe a hűbéri magyar királyság történetének korai szakaszában számottevő volt, újakkal felfegyverkezett könnyűlovasságuk viszont – akárcsak a székelyeké – a páncélos nehézlovasság megjelenésével elvesztette jelentőségét.

[Hermann Gusztáv Mihály]

A jászkun autonómia formális kereteit a Jászkun Kerület törvényhatósági egysége jelzi, ahol a közösség és az egyén döntési szabadságára a legjelentősebb befolyással a jászkun redempció volt.

A középkorban elnyert területi érvényességű jász és kun etnikai autonómia 1745. május 6-án a Mária Terézia királynőtől elnyert redempcionális kiváltságlevélben területi autonómia formájában éledt újra.

A sok vihart és változást megélt jászok és kunok etnikai folytonossága alig kimutatható a redempció idején. A redempcionális kiváltság egy etnikailag kevert népesség szabadságának törvénybe foglalása volt. A kiváltság mindazokra vonatkozott, akik a visszaváltani engedélyezett Jászkun Kerületben éltek, akiket közös néven jászkunoknak neveztek. A megnevezés nem etnikai összeolvadásukat, hanem az autonómiát nyert népesség jogi kötelékét és történelmi gyökereit jelenítette meg. Alkotmányos életük új szabályozása azokra a jogokra épült, amelyeket a jászok és kunok az évszázadok során nyertek el. A történelmi gyökerek hangoztatása

folytonosságot biztosított a jászkun szabadságnak, az önmegváltás pedig tartást adott a kevert népesség új identitásának.

A lokalitásból fakadó identitás a történelmi tudattal és a redempcióban megszületett érdekközösséggel kiegészülve úgy formálódott jászkun tudattá, hogy azzal minden beköltöző azonosulhatott. A jászkun tudat lehetővé tette a jász és kun, illetve sok más etnikummal felülrétegezett népesség egységes identitását, függetlenül a belső társadalmi tagolódásban elfoglalt helytől. A Jászkun Kerület népessége lehetett bármilyen etnikai származású, őrizhetett kultúrájában és vallásában bármilyen népi elemet, kifelé minden esetben jászkun voltát hangsúlyozta, mert érkei ezt követelték, így épülhetett be a helyi társadalomba és részesülhetett a redempció nyújtotta előnyökből.

A redempcionális diplomában a kerületeket a megváltási összeg visszafizetése, az évenkénti hadiadó, a nádor tiszteletdíja, s ezer katona egyszeri kiállításának és felszerelésének költsége terhelte. Vállalták ugyanakkor a csak nemeseket terhelő kötelezettséget, az általános és a részleges nemesi felkelésekben való fegyveres részvételt. Cserében a Jászkun Kerület földjének tulajdonjoga visszaszállt a koronára, a használat joga pedig a Jászkun Kerületre. A kerület lakói – eltekintve a személyes nemesektől – mindannyian földesúri függőség alól megszabadult, a maguk munkájából élő szabad emberek lettek, akik választott vezetőik és autonóm közigazgatásuk segítségével intézhették sorsuk alakulását, a maguk érdekében hozhattak helyi rendelkezéseket s szerezhettek annak a törvény erejével érvényt. A jászkun társadalom belső tagolódásában elfoglalt helyüket a redempcióban történt részvétel és annak mértéke szabta meg. A jászkun főkapitányt a nádor nevezhette ki. A kiváltságlevél engedélyezte a szabad költözési joggal bíró személyek befogadását, és teherviselésük szabályozását. Az autonómia gazdasági alapjainak megteremtését, a királyi városokhoz hasonlóan, a kiváltságlevél mentességekkel tette lehetővé. Jogszolgáltatási ügyekben a nádori legfőbb bíraskodás, közigazgatási, politikai vonatkozásban a helytartótanács főhatósága alá kerültek. A Jászkun Kerület az ország más törvényhatóságaitól független törvényhatóság lett.

A Jászkun Kerület autonómiájának három sajátosságát kell kiemelni:

1. Beilleszkedése Magyarország és a birodalom szervezetébe a nádor közbeiktatásával történt.
2. Két szinten, települési és kerületi autonómiában valósult meg.
3. A jogokat a megváltott földhöz kapcsolták, ezért a jászkun alkotmányos élet alapja a földtulajdon lett.

A tisztségviselők szabad választásának jogát a privilégium biztosította, a szervezeti kérdések fő vonásait pedig az országgyűlésen szentesített 1751.

évi királyi rendtartás szabályozta. Az említett szabályozáshoz csatlakozott – a jogszokások és a redempció következtében kialakult társadalmi hierarchia kodifikálásával – az 1799-ben kiadott 13 pontos nádori statútum.

A földtulajdonnal és jászkun öntudattal rendelkező közösség autonómiája tartalmazta bizonyos állami feladatok átvállalását, intézményeik függetlenségét. Lehetővé tette a többi törvényhatóságtól elkülönülő igazgatási és jogszolgáltatási szervezeteik működését. A jászkun autonómia kereteiben kialakult az önkormányzati hatáskörök egymásra épülő rendszere, s megte-remtődött működésük jogi és gazdasági feltétele.

Az autonómia szempontjából kiemelt fontosságú a választójog érvényesítése. A településeken belül a bíróválasztáson minden redemptus szavazhatott. Kerületi szinten a redemptusok közvetlen választói joga közvetett választói jogra változott. A választást bonyolult és hosszadalmas jelölési procedúra előzte meg, ami lehetőséget teremtett a nádor illetve a főkapitány beavatkozására.

A szabadparaszti társadalom politikai és gazdasági életének összehangoló feladatait a települési, a partikuláris és a generális önkormányzat és ezek igazgatási szervezete látta el. Ez a nagy múltú rangsor szerint tagolt, szilárd igazgatás alkalmas volt arra, hogy összefogja a lakosságot, egységesítsen, irányítson és hivatali szervezete segítségével, a külön jogrend birtokában, velük az önkormányzat szabályait elfogadtassa. A jászkun falvak igazgatása a kerület mezővárosainak igazgatásához hasonult. A jászkun generális közigazgatás a szabad királyi városok közigazgatásával mutat hasonlóságot.

A Jászkun Kerület redempció utáni bíróságainak joghatósága a nemesekre is kiterjedt, amíg azok a kerületekben laktak. A Jászkun Kerületben sem nemesi birtok, sem külön nemesi törvénykezés nem volt. Mária Terézia királynő 1745-ben kiadott privilégiuma a jogszolgáltatási szabadsághoz pallosjogot adott, amit a főkapitány elnökletével a Jászkun Kerület Fenyítő Törvényszéke gyakorolt. Az ítéletek végrehajtása abban a kerületben történt, ahol a főbenjáró büntényt a vétkes elkövette.

A jászkun bíróságok ítéleteikben az országos törvények mellett helyi jogforrásokra támaszkodtak. Az élet szinte minden területét statútumokkal bástyázták körül. A nádor által kiadott jászkun statútumokat minden fórumon elfogadták. Egyes paragrafusai egészen 1946-ig hatályban maradtak. Hosszú életüket az országos jogtól való eltérés indokolta, ami az özvegyi- és az öröklési jogban volt a leghangsúlyosabb.

Sem az igazgatási, sem a jogszolgáltatási autonómia nem működhetett gazdálkodási autonómia nélkül. A közzgazdálkodás szabadsága az önkormányzatok egyik legfontosabb joga volt. Tartalmazta a közterhek elosztásának jogát, a saját tulajdonnal való rendelkezés és gazdálkodás jogát,

és az önadóztatás jogát saját szükségleteik fedezésére. A kerület minden települése szabadon rendelkezett a beneficiumokkal, a közcélra fordított földön majorsági gazdálkodást folytathatott és gazdálkodhatott azokkal a jövedelmekkel, amelyeket lakosságától beszedett. A Jászkun Kerület és a szabad királyi városok gazdálkodásában csupán a számadás módjában és a számonkérő hatóságban volt különbség. Háziadót, azaz helyi adót a Jászkun Kerületben csak 1770 után fizettek. Ettől kezdve a generális és a partikuláris igazgatás költségét részben a háziadóból fedezték.

A települési önkormányzatok, a kerületi igazgatás egységesítő törekvései ellenére, gazdálkodásukban inkább a helyi követelményekhez és körülményekhez igazodtak, mint a kerület direktíváihoz, különösen, ha a közgazdálkodás a földet érintette. A település haszonvételei közcélokat szolgáltak, a helyi intézmények és az önkormányzat működtetését, valamint szociális feladatokat. Az önkormányzatiság erejét bizonyítják a gazdálkodásban érvényesülő közérdekű kompromisszumok, amelyeket a redemptus réteg hatalmi törekvéseivel szemben sikerült elérniük.

A jászkun autonómia új feltételeket teremtett a mindennapi életnek. A redempció megváltoztatta a Jászkun Kerület népének földbirtoklását, s mind az egyéni, mind a közösségi földbirtoklást új alapokra helyezte. A megváltott föld tartós birtoklását jászkun földtulajdonra változtatta úgy, hogy a korona földesurassága és a redemptus közé autonómia, sőt autonómiák – kerületi és települési – iktatódtak. A jászkun földtulajdon szabadságát maga a földtulajdonos réteg határolta be, hiszen belőlük állt a választók és választhatók önkormányzatot formáló és következésképpen az önkormányzati rendelkezéseket meghozó csoportja. A jászkun szabadparaszt földre vonatkozó jogai leginkább a mezővárosi polgár, bizonyos tekintetben a szabad királyi városok polgárainak jogaihoz hasonlóak. A hasonlóság mellett egyedi sajátosságát a politikai jogok földtulajdonhoz való kapcsolása adja.

Az önkormányzat domináns szerepét bizonyítja, hogy a tanács állapíthatta meg, a helyi földváltás feltételeit. Az önkormányzat szabta meg a határfelosztást, a művelési ág területét és változásait, döntött a szőlő- és erdőtelepítésről, a legtöbb településen a művelési módról is. A megváltott földtulajdonból a földváltó csupán egy részt kapott egyéni birtokba, ezt nevezték tőkeföldnek.

A jászkun földtulajdon korántsem biztosított olyan magas szintű megélhetést, mint korábban feltételeztük. A lakosság népes csoportjai szorultak ki nem csupán a földtulajdonlásból, hanem a földhasználatból is. Éppen ezért különösen figyelemre méltó az önkormányzat gazdasági védőernyője, még akkor is, ha a lakosság többsége az ernyő széle alatt

kaphatott helyet. Ilyen védőernyőt jelentettek az önkormányzati koordinálással megszerzett pusztabérletek, legelőárendák. Az önkormányzat a közgazdálkodással befolyásolta a lakosság életlehetőségeit, és kiegyensúlyozó hatást gyakorolt a település megélhetésére.

A népesség növekedése, a fiúági öröklést betartva is, nagymértékű telekaprózódásokhoz vezetett. A redimált föld koncentrálódását, a nagy földforgalom ellenére a redemptusi jogok védelme gátolta. Az osztatlan tulajdonú közlegelők, puszták, viszont nagymértékű legeltető állattartásra nyújtottak lehetőséget, ami a Jászkunság lakóinak megélhetését kedvezőbbé tette a jobbágyfalvak lakóinak megélhetésénél. Életlehetőségüket javította, hogy az állami és az önkormányzati terhek nem érték el az úrbéres telkek jobbágyainak terheit.

Nem elhanyagolható hozadéka a redimált földnek az emberi tartás, amivel birtokosát felruházta. A tulajdonosi öntudattal élő személy, jogainak ismeretében a föld viszonylagos szabad használatát úgy emelte be a maga értékrendjébe, hogy szimbiózisban maradt közösségével, amelyben erős társadalmi kohéziót alakított ki a jászkun autonómia. Életüket és gazdálkodásukat, megélhetésüket és kultúrájukat egyaránt a maguk által meghozott szabályok vezérelték.

A XVIII. század végétől felgyorsult a földközösségi határhasználat bomlása, s a tanyás gazdálkodás térnyerése. A kötött gazdálkodás felszámolása az 1820-as évek végére fejeződött be. Ugyanekkor már megkezdődtek a tagosítások, majd a következő hullámban a pusztafelosztások. A pusztafelosztások átmenetileg enyhítették a szántók hiányát, de szűkítették az állattartási lehetőséget. A szigorúbb legeltetési feltételek elsődlegesen a földnélkülieket sújtották.

Az első rést az autonómia falán az 1848. évi áprilisi törvények ütötték. A jászkunágiak jelentős többsége változást kívánt, mégis megrettentette őket a jogi nivellálódás. A legjobb fogadtatást a népképviselő reformkorban elterjedt eszméi kapták.

A jászkun földtulajdon rendezésére a negyvennyolcas törvényhozás nem tudott megoldást találni. 1850-től újra kezdődtek a tagosítások, a pusztafelosztások, s a Jászkun Kerület birtokszerkezete ismét átalakult. Az örökváltság kiterjesztése a kerületekre megdöbbenést okozott. A pusztafelosztásokban a részesülés mértékét az éppen birtokolt tőkeföld területe szabta meg. A birtoktalanok földhöz jutási reményei a pusztavásárlásokkal és osztásokkal sem teljesültek. A földhiány csupán enyhült, ugyanekkor némi birtokkoncentrálódás is kimutatható, de a jászkun birtokosok túlnyomó többségben apró parcellákat polgárosíthattak.

1848-tól fokozatosan megváltozott a közigazgatás hatásköre és szervezete, megszűnt a jogszolgáltatási autonómia, 1876-ban megszűnt maga a Jászkun Kerület, csak a jogszokások éltek változatlanul. A Jászkun Kerület földje 1876-ban besoroltatott a vármegyékbe, de csatlakozása Magyarország polgári tulajdonrendszeréhez csak a XIX. század végén, az utolsó pusztafelosztással fejeződött be.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a jászkun autonómia tartalmazta mindazokat a szabadságjogokat, amelyek a vármegyét (az ellenállási jog kivételével) illetve a szabad királyi városokat megillették. Eltérés mutatkozott az országgyűlési képviselőben, valamint az önálló levelezés és pecsételési szabadságában. Ezeket a redempcióhoz viszonyítva lényeges késéssel nyerték el. A királyi városok jogai közül a jászkunok nem rendelkeztek harmincad mentességgel és árumegállító joggal.

Kimondható, hogy az autonómia feltételei: az engedményező állami szintű törvény, az anyagi függetlenség, és a helyi szabályozó rendszer, a mindezeket befogadni kész társadalmi közegben érvényesültek.